

„Ez magát érdekelheti!” – szólt nekem Kemenczei Tibor, a régészeti osztály vezetője, és a szobájában lévő széfhez vezetett, amelyben néhány, bronzkori lelet várt. Bennem azonban – most már bevallhatom – nem sok emlék maradt meg a tárgyakról, annál inkább emlékeztem arra a páncélszekrény mellett álló, összetekert légi felvételre, amiről már akkor megállapítottam, hogy az érd–százhalombattai halomsírmézőt ábrázoló archív anyagról van szó. Ez 1990 őszén történt, amikor kötelező szakmai gyakorlatomat a Magyar Nemzeti Múzeumban töltöttem.

1993-tól aztán Szabó Miklós segítségével elindulhatott a magyar–francia légi fényképezési program, ugyanebben az évben pedig Raczy Pál kezdeményezésére az ELTE BTK Régészettudományi Intézet Térinformatika Kutatólaboratóriuma is létrejött, és – keresve az elődök hagyatékát – eszembe jutott a múzeumban porosodó tekercs. Holl Balázs segítségével nem egy, hanem mindjárt két felvétel is előkerült, sőt, hogy még nagyobb legyen a meglepetésünk, szerzójük a számunkra teljesen ismeretlen Gersi István volt. Persze felmerülhet a kérdés, hogy miért érdekes számunkra egy 1934 májusában készített légi felvétel, amelyet a Magyar Királyi Légierő

Nagyberki-Szalacska: az egyik legkorábbi magyarországi régészeti légi felvétel. Neogrády Sándor készítette üvegnegatívra 1929-ben (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

Halomtörténetek

Nyomozás a korai régészeti légi fényképek után

Czajlik Zoltán

egyik fényképésze készített? Elsősorban azért, mert fontos bizonyíték arra, hogy az érd–százhalombattai halomsírméző déli határa 1934-ben is nagyjából ott húzódott, ahol most, azaz a terület időközben megtörtént beépítése nem pusztíthatott el túl sok kora vaskori halmot. Másodsorban a nem tökéletes

Nagyberki-Szalacska. Épen maradt kora vaskori halom a szántóföldön (a szerző felvétele)

minőségű felvételek előkerülése azért is meglepő, mert – Hódmezővásárhely-Nagytatársánc fényképezését kivéve – nem ismertünk más, olyan korai légi fotót, amit ne Neogrády Sándor készített volna.

A hazai régészeti légi fényképezés úttörője Neogrády Sándor (1894–1966) volt. Felderítő fényképészként vett részt az I. világháborúban, Észak-Olaszországban. Legkorábbi harctéri légi felvételeit 1917-től készítette. A háborút követően a Honvéd Térképészeti Intézetben megindított légifotó-alapú térképezések egyik vezetője lett. 1928–1940 között készített régészeti légi fényképeinek többsége sajnos elpusztult, eltűnt.

Neogrády a régészettel való kapcsolatba kerüléséről így írt 1950-ben: „Kora tavasztól késő őszig, néha decemberig, amíg az első hó le nem hullott, az ország különböző részeiben dolgoztam, és igen sok alkalmam nyílt repüléseim alatt érdekes megfigyeléseket tenni. A szántóföldeken, mezőkön, különös formájú, emberkéz alkotta nyomokat fedeztem fel, amelyeket meg is örökítettem, mert ösztönyszerűleg sejtettem, hogy ezek a nyomok a régészeti kutatásokkal valamilyen kapcsolatba hozhatók.” Hogy Neográdyt mennyire vezették az ösztönei, és milyen mértékben rendelkezett esetleg további információkkal, nem tudjuk. Az mindenesetre tény, hogy a legelső, ismert hazai halomsírmézőt ábrázoló légi felvétele 1929-ben a Nagyberki melletti Szalacskánál (Somogy megye) készült.

Szalacska ismert lelőhely volt, de az is tény, hogy a halmok egy része ma is jól megfigyelhető, feltűnő a levegőből is.

Sajnos Neogrády fotóinak jó része a II. világháborúban megsemmisült, sőt az 1990-es években egy ideig úgy tűnt, hogy a maradék is csak a *Térképészeti Közlöny* 1950-es száma alapján rekonstruálható. Az eredeti darabok után kutatva, Holl Baláznak és Suba Jánosnak sikerült kiderítenie, hogy az üvegnegatívok egy része

az MN Térképészeti Intézet Archívumában lapult. Sérülések ugyan voltak rajtuk, de ezeket digitálisan ki lehetett javítani, és így – az egyébként kiváló minőségű felvételek – jól értelmezhetők. Már Neogrády is leírta az egyik kép közepén lévő, furcsa világos terület magyarázatát. Jól megnézve, 5 nagyobb halom figyelhető meg itt, amelyek megjelenése a környezettől eltér. A már ebben az időben gőzekével művelt területből a nagyobb tumulusokat ugyanis kihagyták, azokat – meredekségük miatt – csak lóval szántották.

Az első olyan őskori régészeti lelőhely, amelynek neve középkori krónikáinkban is szerepel, az Anonymusnál *centum montes*, a Kézainál *Zazhalom* alakban szereplő százhalombattai halomsírméző. Ugyancsak ez az első

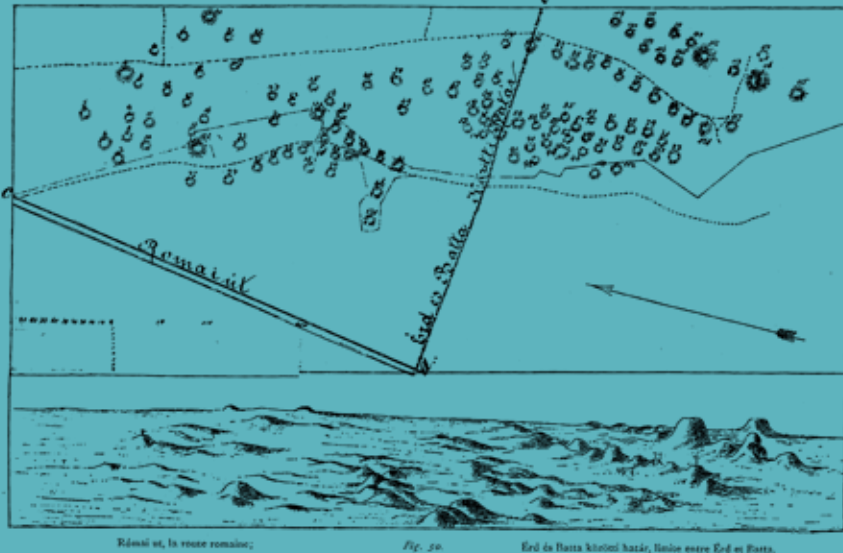
olyan őskori régészeti lelőhelyünk, amelyről már 1847-ben felmérés készült, mégpedig Varsányi János mérnöknek köszönhetően. Térképe jól tükrözi

azt az állapotot, ami 173 évvel ezelőtt a sírmézőn megfigyelhető volt. Amíg a déli részen sűrűbben álltak a halmok, addig az érdi határba eső oldalon egyenetlenebb elrendeződést mutattak. Ezt erősítette meg a lelőhely 1986-os kutatása, amelyet Virágh Dénes és Torma István egy 1953-as térképészeti célú légi fotó értelmezésével

A Százhalombatta és Érd határába eső területen Rómer Flóris és mások révén már a 19. században megindul és – elsősorban Holport Ágnesnek és Poroszlai Ildikónak köszönhetően – nagyszabású kutatási programmá fejlesztett feltárások révén számos halom szerkezetét és leletanyagát ismerjük. A leletek egy része a Matrica Múzeum állandó kiállításán szerepel, az európai hírnevet pedig a sírméző déli bejáratánál álló – első hazai – Régészeti Park hozta meg a lelőhelynek. Ennek kiemelkedő látványossága a feltárások alapján helyreállított és májustól októberig látogatható halomsír (115. halom). A korábbi tudományos és a turisztikai eredmények révén kerülhetett be a közel 70 hektáros érd-százhalombattai kora vaskori lelőhelykomplexum az Interreg Iron-Age-Danube projektbe. Ennek a programnak köszönhető az az ELTE BTK RTI által elvégzett geofizikai kutatás, amelynek segítségével az újonnan azonosított, egykori sírípítményekre utaló körárkok túlnyomó többségét megismertük.

A százhalombattai Régészeti Park madártávlatból. Előtérben a Holport Ágnes által feltárt, helyreállított 115-ös halom (a szerző felvétele)

Varsányi János 1847-ben közzétett felmérése a Százhalombatta és Érd határán található sírmezőről

készítettek el. 1993-ban pedig az elsők között indult meg itt a rendszeres régészeti célú légi fényképezés is, ami jóformán napjainkig újabb és újabb információkat eredményez: a sok-sok halom mellett 2018-ban a sírmezővel részben egykorú településtől északra erődítési árkokat is megfigyeltünk. És végül, de nem utolsósorban Százhalom első volt azon hazai sírmezők között is, ahol sikeresnek bizonyultak a magnetométeres geofizikai kutatások. Sok-sok generáció munkája, térképészek, régészek, légi fotósok és geofizikusok együttműködése révén ma már az 1986-ig felmért 122 halom mellett 243 további sír építmény nyomát ismerjük a légi fényképezéseknek és a magnetométeres geofizikai kutatásoknak köszönhetően!

A térképezés, a légi fényképezés és a geofizikai kutatás, azaz a régészeti rétegeket, jelenségeket nem bolygató módszerek közös hátránya, hogy önmagukban általában nem elegendők annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy

A sóbányájáról ismert Hallstatt kisváros feletti hegyoldalon már 1846-ban megkezdődtek az ásások, amelyek – megszakításokkal – ma is tartanak. Az első kutató Johann Georg Ramsauer, a hallstatti sóbánya igazgatója volt, akinek mintaszerű publikációi révén a gazdag temető hamar ismertté és a korszak névadó lelőhelyévé vált. A ma sem teljesen feltárt, egyes becslések szerint 4–5000 síros nekropolisz leletei a kor viszonyai között jólétben élő emberekről tanúskodnak. Ők voltak ugyanis a só kitermelői és hasznának élvezői. A Mediterráneum és az Alpokon túli területek felé kiépített kereskedelmi kapcsolatrendszer kivételes lehetőségeket biztosított ennek a közösségnek egészen addig, amíg egy földcsuszamlás miatt a só termelése el nem lehetetlenült. A terület az UNESCO Világörökség részét képezi, miközben a bronzkori/kora vaskori bányarendszerben is folynak a régészeti kutatások.

Külső védőárok nyoma a százhalombattai vaskori sánc mellett (a szerző felvétele)

Halomtörténetek – nyomozás a korai légi fényképek után

34

mikor és kik építették fel ezeket a nekropoliszokat. A korábbi kutatások és a legutóbb, 2015–2016-ban feltárt százhalombattai 49-es halom alapján a halmok építése egy viszonylag rövid időszakban, a Kr. e. 7. század 2. felében – Kr. e. 6. sz. elején történhetett meg. Bár ennek a korszaknak a tumulusaiból ma legfeljebb néhány száz darab ismerhető fel a terepen, a légi fényképes és a geofizikai kutatásoknak köszönhetően már az ezret is meghaladhatja a korszak dunántúli halmainak és halomhelyeinek száma. Az építő nép nevét nem ismerjük, a korszak és a régészeti kultúra az ausztriai Hallstattról kapta nevét.

Ugyancsak a 19. század óta ismert dunántúli lelőhelyek közé tartozik a Zalaszántó melletti Várrét nevű részen található sírmező. Minthogy ezen a területen ma is csak „szelíd” mezőgazdasági hasznosítást (rét) folytatnak, feltételezhető, hogy – az északi részen feltárt – halomsor teljes, azaz nincs, vagy kevés az elmúlt évezredek agrikultúrájának áldozatul esett sír építmény. Még jobb példa a Sopron melletti Várhely halomsírmezője, ahonnan valószínűleg a legtöbb jó állapotú, biztosan kora vaskori magyarországi halomsírt ismerjük. A hegytetőn lévő terület intenzív mezőgazdasági művelés alatt soha nem állhatott, hiszen az erdőben álló halmok többsége a terepen járva is felismerhető. Ezt bizonyítja, hogy Szádeczky-Kardoss Gyula 1982-es kitűnő térképét a 2007-ben légi lézeres szkennelés alapján elkészített domborzati modell sem egészítette ki a halmok számát és elhelyezkedését illetően. A modern, erdős területeken különösen jól használható módszerrel készült térképen ugyanakkor felismerhetővé váltak azok a – részben valószínűleg őskori – utak, amelyek a sírmezőn át a vele egykorú településhez vezettek. Fontos körülmény, hogy a jelenleg kirándulóhelyként használt területen most is ugyanebben a zónában vezet át az út, minthogy a halmok között másutt nehéz is lenne megoldani az átjárást. Hasonló megfigyeléseket másutt (pl.

Sopron-Várhely, kora vaskori halomsírmező. Az egyik első hazai, régészeti lelőhelyről légi lézeres szkennelés alapján készített domborzati modell (Király Géza, 2011)

Százhalombatta) is tehetünk, vagyis ezek a területek részben ma is a Kr. e. 6. századra kialakult állapotokat tükrözik. Minthogy 40–80 ha-os lelőhelykomplexumokról van szó, a maradandó változások a kora vaskori táj egy fontos elemébe nyújtanak bepillantást. Arra az izgalmas kérdésre pedig, hogy a későbbi korok embere hogyan viszonyult ezekhez a nekropoliszokhoz, a további kutatások adhatják meg a választ.

Pusztuló halmok nyoma a Százhalombatta és Érd határán található sírmezőn. A talaj sötét elszíneződése a sír építményeket övező egykori körárkokra utal (a szerző felvétele)

